

Prof. Binak Ulaj

KRIMET QË NUK I ZBEHIN EPOKAT

Shkurtore

Para afro tri dekadash e kam incizuar në shirit magnetofoni rrëfimin rrëqethës të nënës Sofi, bijës së trimit rugovas, Kerit të Sadri Bardhit (1909-1994), e martuar në familjen Çelaj në Vuthaj të Plavës e Gucisë. Ajo i kishte parë e përjetuar drejtpërsëdrejti krimet e ushtrisë serbe e malaziase në Rugovë, përkatësisht në Shtupeq, në shkurt të vitit 1919. Ndonëse atëherë kishte qenë fare e vogël, nëntë vjeçe, masakrat e tmerrshme që i kishte parë, i ishin ngulitur thellë në shpirtin e kujtesën e saj, ndaj ajo do t' i rrëfejë shpesh, sa herë që i jepej rasti. Edhe unë kam pasur rastin ta dëgjoja tek rrëfente me aq saktësi e ndjeshmëri, mu ashtu sikur t' i kishte përjetuar ato kohë më parë. Për këtë arsye, konsideroj se shënimi i 100 – vjetorit të atyre krimeve është rast i mirë për t' i veçuar disa nga rrëfimet e saj mbresëlënëse.

Fjalët çelësa: Rugova, luftë, shqiptarë, Mali i Zi, gjenocidi.

Hyrje

“Unë dhe motra ishim te halla. Ishim hala n' gjumë kur i kem tie britjet e ushtarëve dhe rrapllimin e dyerve. Ashti siç kem qillua, jemi çua n' kamë. S' na kanë lanë as me u veshë e as m'u mathë. Kush ka mujtë, ka shti n' kamë noj prieç, a qitë krahëve noj teshë, e kemë dalë n' oborr. Borë kish ma shumë se ni bojë nieri. Mua, motrën, hallën me dy djel, ni grua tjetër, e ka pas emnin Zarife, e ni djalë i veshun si çikë, na kanë çua te ni ksollë. E kanë marrë shkiet do sanë, e kanë vu në derë t' k'sollës dhe na dveten: A doni m'u kallë n' zjarm, a doni m' u vra? Halla eme tha: Vrajnani, se s' domë m'u djegë. Tue e hallakatë hallën, ia gjeten do pare të fshehuna n' teshë t' shtatit. I ki' fshehë rreth barkut, se ke me

barrë. Masi ia marrin paret, ia kanë futë sunginë n' bark. I ka dalë thmi-ja pej barkut, po nuk i ka ra n' tokë. I met i vjerrun. Djali i hallës e muer brimën, po fill i ranë pushkë dhe e vranë. S' kish ma shumë se dymdhet' vjet. Djali tjetër i saj, ma i vogli, katër vjeç, niset n'i si tunell bore për me ikë drejt mullinit, por e zanë, e, tue e pajt për krahi, i bien pushkë dhe bje përmys n' borë. Halla eme, ashtu n' kam me thmi, se hala s'i ki ra n' tokë, ish pet tue ba ku- ku, ku-ku, ku- ku..., lailahe ilallah, lailahe ilallah.

Nuk di si jam largua prej atyhi e kam shkua te Hani i Isufit. Aty ki pasë shumë gra e thmi. Na kanë shti ni odë. Aq shumë ishim sa mezi merrshim frymë. Kur filloi me kjahtë ni thmi, që e mante nana e vet lidhun në ni copë drrasë, i kanë ra sungi dhe ia kanë ça kryet. Masanej i thonë ni burri, pej atyne t' shpisë, me i mledh paret prej grave, nuk e di sa, se nuk po ju vrasim. Masi i mledhi paret dhe ua dha, tue e qit për dere e vrasin. Njerka e vet e merr nithmi afër vetës, po edhe ati thmie i bien pushkë e bjen pa shpirt.”

Nderi mbi të gjitha

Përkundër krimeve të tmerrshme, ushtria serbe e malaziasë nuk kishte arritur të vriste qëndresën e gruas shqiptare për të ruajtur nderin e saj, nderin e familjes e, me këtë, edhe nderin e kombit që i përkiste. Sakrificën për ruajtjen me çdo kusht të nderit ajo e kishte dëshmuar në periudha të ndryshme historike dhe do ta dëshmojë edhe në vitin 1919 e më pas. Këtë veti morale që e karakterizon nderin e shqiptares, e dëshmon edhe rrëfimi i nënës Sofi:

”Sa ishim aty n'han, kunata e hallës teme e majke nithmi grykë. Nuk di çka i tha ushtari, se s' e merrsha vesh g-juhën e ti, sigurisht për punë erzi, po e mori=e muer ni latë që i kish qillue afër. Ushtari, n' ven se me i ra asaj, i ka ra ati thmie. I kanë dalë trutë e i kanë ra n tokë. Po sa shumë tru ki pasë. Nana e vet s' e lshojke po e majke ashtu , me krye poshtë. Pa vonue i kanë ra edhe asaj dhe ka ra dekun bashkë me thminë me krye t' çamë.

N atë kjamet, u kanë thanë grave: A po na merrni, se s po u vrasim ? Dy gratë e Bardhec Hasanit, ortake, me ka i thmi për dore, i kanë çue gishtat përpjetë dhe kanë thanë: Muslimane kemi le e

muslimanedona me dekë e ju qifarë s' na keni falë...Pa i lanë me folë ma, u kanë ra pushkë dhe i kanë vra.

E kam pa tue u zhigue me zhig të unve gruen e Avdi Brahimit prej Lipe. E ka pas emnin Hajri dhe a kanë vejushkë. A kanë e bukur si ajo. Kur ka pa se ia kanë vu synin me çnerue, ka hi mrena n' shpi që i kish marrë flaka. E thirrshin me dal se s' do ta vrajshin, po kot. Janë përpjekë me nxjerrë, po s' mujshin prej zjarmit t' math. Ajo ish kapë për ni dyrek dhe s' e lshojke. Ashtu a djegë, për s gjalli.''

Vetëflijimi i këtyre burrëshave të Rugovës për ta ruajtur të papërlyer nderin, na kujton vetëflijimin e suljoteve çame në fund të shekullit XVIII. Këto dhe rastet e tjera të qëndresës së gruas shqiptare, janë dëshmi e dinjitetit njerëzor të trashëguar brez pas brezi, të rrënjësuar në karakterin etnopsikologjik të saj, veti kjo e cila ka triumfuar ndaj barbarisë serbe.

Jam i vetëdijshëm se shumë rugovas e rugovase që janë në moshë të shtyrë, por edhe intelektualët, dinë më shumë e më mirë për këtë ngjarje, sa të dhembshme, aq edhe tragjike, por unë i zgjodha t'i paraqes disa pjesë të rrëfimit të Sofi Kerit, duhet: Keres, për arsye se, për fat të mirë, edhe te ne ka filluar ta zërë vendin e duhur një disiplinë e historisë, e njohur si *Historia gojore*, edhe pse me shumë vonesë, krahasuar me SHBA-të dhe vendet e Evropës Perëndimore. Rrëfimet gojore ndonëse janë rrëfime personale dhe vërtetësia e tyre varet nga shumë faktorë, e përplotësojnë historinë e shkruar. Historia gojore për ne ka rëndësi të veçantë, sepse siç dihet, për ne më shumë kanë shkruar të huajt. Përveç kësaj, besoj se jemi të ndërgjegjshëm se historinë tonë kombëtare nuk e kanë bërë dhe nuk e bëjnë vetëm personalitet e njohura publike, por edhe një numër shumë më i madh i trimave e trimëshave anonime, për të cilat di vetëm rrethi i ngushtë. Se ç' rëndësi kanë rrëfimet gojore për historinë tonë në përgjithësi dhe për historinë tonë më të re, atë të Luftës së Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës, në veçanti, po i përmendi vetëm rrëfimet dëshmi të të mbijetuarve të masakrave të ushtrisë serbe e malaziase këtu në Qyshk, rrëfimet e Arta Jasharit të Prekazit historik, të Saranda Bogujevcit e mijëra e mijëra rrëfime të tjera. Nëse edhe tani kur i kemi kushtet dhe mjetet e duhura teknike, nuk i shkruajmë dhe nuk i incizojmë rrëfimet e përjetuesve të ngjarjeve historike, brezat e ardhshëm do t' na gjykojnë rëndë.

Prof. Binak Ulaj, CRIMES THAT ARE NOT DIMINISHED BY THE EPOCHS

The monstrous crimes of the Montenegrin Army committed in February 1919 in Shtupeq of the historic Rugova Valley, with 432 massacred and burned, have left permanent traces in the collective and individual memories of the survivors of the massacre. Mother Sofi's stories, one of those who has witnessed these crimes directly, are gruesome confessions, which still shed tears and blood. Such are her stories about pregnant women whose wombs were slashed by the Montenegrin soldiers with their swords, then killing of babies in the cradle, killing of children they were carrying in their hand, burning alive the people regardless of age.

For the eternal respect is the resistance of Rugova woman, a synonym of the Albanian woman, who despite such horrors, above all maintains the protection of their honor, family honor and honor of the nation which she belongs. She enters the flames that swallowed the houses and refuses to be humiliated. Acts like this prove that our history does not only make known the historical personalities, but also many heroes and anonymous heroes, for which only the close circle knows. For this reason, it is necessary that the stories of major human and moral acts of anonymous people, to be given a deserved place in the written history. The description of such stories makes that historical events are experienced spiritually and are more concrete and convincing. Documents of the Headquarters of the third Serbian Army in Skopje present that in the District of Peja for cleansing the population of the area, 4000 soldiers, and 112 officers at different levels were engaged. Of them, 41 were French mercenaries, and 11 were Bijelo Guards from Russia.¹¹¹ Detailed data of atrocities in Rugova, Plava and Gucia gathered by the Committee of "National Defense of Kosovo". Documents that are signed as special publication by Prof. Dr. Bedri Pejani, Dr. Kol Batzi, Dr. Assaf Tchami, entitled: "Pour les Comite de Albanais irredents", sent to the League of Nations in Geneva, providing facts that 844 persons were massacred in Rugova province, 344 in Plava and Guci.¹¹²

¹¹¹ AVIIB. P. 4/3. "Jugoslovenska divizija i njegova misija na Kosovsku divizijsku oblast, Regiment Pec" 1919/1920.

¹¹² The Archive of Albania, the Fund: National Defense Committee of Kosovo (NDCK), publication of Bedri Pejani, Kol Baci and Asaf Çami, in French detailed Report; the